

## **„MI AMERIKAIÁK VAGYUNK...”**

### **John Reed haditudósítása a szerbiai hadszíntérről 1915-ben**

SZABÓ PÁL

#### **ABSTRACT**

*John Reed, the well known American war correspondent and journalist, in 1915 arrived at the Serbian theatre of war, from where he reported the American Metropolitan Magazine. In his vivid reportage he painted from dramatic perspective the everyday life of the people along the battle-line, but the atrocities committed by the Hungarians, therefore it adds important contribution – from an Americo-Serbian aspect – to more objective judgement of the events of the first World War in the Balkans.*

John Reed, az ismert amerikai újságíró és haditudósító, 1915-ben érkezett a szerb hadszíntérre, onnan tudósította az amerikai *Metropolitan Magazine* újságot. Eleven stílusú tudósításában drámai perspektívából mutatta be a frontvonal életét, lakóinak mindennapjait, de a magyarok által elkövetett atrocitásokat is, így fontos adalékot ad – egy amerikai–szerb nézőpontból – az első világháború balkáni eseményeinek megítéléséhez.

A magyar szakirodalomban kevésbé ismertek John Reed (1887–1920) amerikai újságíró és haditudósító az első világháború szerbiai frontjáról szóló beszámolóit, tudósításait. Belgrád 1914., illetve az 1915. évi osztrák–magyar és német visszafoglalásával már több alkalommal foglalkoztam, és ehhez Reed is értékes információkkal szolgált.<sup>1</sup>

Az ismert haditudósító írásainak hitelét és újdonságát az nyújtotta, hogy ő személyesen kereste fel a háborús helyszíneket, továbbá az érintettektől próbált meg híreket szerezni. Mindezt ugyanakkor igényes irodalmi nyelvezettel, novellisztikus – Hemingwayt is megelőlegező! – stílusban tette. A nyugati frontról, főleg a belgiumi pusztításokról tudósított, majd 1915 tavaszán érkezett meg – éppen a két ostrom közötti időszakban – Belgrádba, amelyet ekkor ismét a szerbek birtokoltak. Mivel a háborús fényképészet ekkoriban még ritka volt, vele volt Boardman Robinson grafikus, aki a rajzaival igyekezett a látottakat és Reed tudósításait is illusztrálni.<sup>2</sup> Reed drámai perspektívából mutatta be a frontvonal életét, részletesen leírva a háború pusztításait, lakóinak mindennapjait, de a magyarok által elkövetett atrocitásokat is, így fontos adalékot ad – amerikai „szerb” nézőpontból – az első világháború balkáni eseményeinek megítéléséhez, amellyel, tudomásom szerint, a hazai szakirodalom eddig nem foglalkozott. Itt megírt tudósításait még 1916-ban egy kötetben is kiadták *The War in Eastern Europe* címmel.<sup>3</sup>

1915 tavaszáig a szerbiai hadszíntér három jelentős osztrák–magyar támadást élt túl (Potiorek-offenzívák). A haderők (5. és 6. hadsereg) parancsnoka, Oskar Potiorek tábornagy – Bosznia-Hercegovina egykori kormányzója – vezette az 1914. évi, Szerbia elleni támadásokat. Ezek a támadások kezdeti sikereket hoztak, de 1914 decemberére a kibontakozó szerb ellenállás megtörte és visszavetette mindenhol a Monarchia csapatait, s az addig elfoglalt területeket fel kellett adni. Reed a következő év tavaszán ezt az átmeneti szerb fellélegzés állapotát láthatta.

A *Végig a frontvonalon* (*Along the Battle-line*) című fejezet Reed és társai azon útszakaszát tárgyalja, amely a frontvonalat érintette. A tudósító és csapata, miután elhagyták Belgrádot, feljutottak egy magaslatra, és onnan egy utolsó pillantást vetettek a „Fehér Várostra”, a hegyfokra és az osztrák csapatok uralta partokra a túloldalon.<sup>4</sup>

A további útjukon olyan kép tárult a szemük elé, mintha a vadonba vágtak volna utat. A tudósító török zsindeccel befedett, fehér parasztházakat látott; asszonyokat, aki hímzett bőrmellényt és vászonszoknyát viseltek. Az úton a szerb katonaság által igénybe vett („*lent by the army*”) ökrök sora fogadta őket. Reed számára megdöbbentő volt, hogy az „egész ország – kivéve a katonákat – nélkülözte itt a férfiakat”.<sup>5</sup>

Az ország belseje felé haladva mindeközben az életüket is kockáztatták, mert a fő országutak, végig a Száva folyó mentén, az osztrák lövészárkok fegyvereseinek közvetlen ellenőrzése alatt állottak, mintegy 300 mérföldnyire a folyón túl. A kocsisuk sokszor el is tévedt. A lovas fogattal a gyors zuhatagokon is át kellett kelni. Útközben ember nagyságú sírköveket láttak faragott turbánokkal, majd egy fehér színű római szarkofágot is. A falvak temetőiben az újabb keresztek mindenütt arannyal, zölddel és vörössel voltak befestve. A kíséretükben lévő szerb „Johnson” elmondta, hogy ezek a környék azon férfijaié, akik ismeretlen helyen estek el, és akiknek a holttestét

nem találták meg. A tavalyi mezőket már benőtte a gaz. Reed szeme elé bizarr panoráma tárult. *„Néha nagyokat döccentünk a csendes ország széles utcáin, az öregek kivonszolták magukat az ajtójuk elé, a gyerekek a porban vadul játszottak, és az asszonyok egy csoportja csákánnyal a vállán érkezett éppen vissza.”*<sup>6</sup>

Itt megálltak egy falusi kocsmában (mehana), hogy megegyék azt is, amit magukkal hoztak, mert az egész országban nincs elég étel az ittenieknek. Bent félhomály és durva felületű faasztalok voltak a földpadlón. Ez a részlet számunkra azért érdekes, mert a kocsmá tulajdonosa beszámolt Reednek arról, hogy hogyan vonultak be az osztrákok. *„Egy katona puskával és szuronnyal ezen az ajtón bejött és 'Ide a pénzt!' – követelte. – 'Mindet, amid csak van!' De mondtam neki, hogy nincs pénzem.' 'Lenni kell! Vagy nem te vagy a fogadós?' De csak azt mondtam, hogy nincs, mire ő hirtelen a szuronyával belém szúrt. Látod? Akkor ő reszkette felhúzta az ingét, és megmutatott egy hosszú vágást, amely még nem gyógyult be.”*<sup>7</sup>

Tudjuk, hogy az osztrák–magyar 2. és 5. hadsereg 1914. augusztus 12-én, hajnalban indította meg nagyarányú nyugati támadását Szerbia ellen. Ez a szakirodalomban az első Potiorek-offenzívaként ismert hadművelet, amelynek során a fő hadseregek az okkupált Boszniából átkeltek a Drina folyón, és széles arcvonalban nyomultak be Szerbiába. Elfoglalták Szabácsot is, ahol kemény szerb ellentámadásokba ütköztek.<sup>8</sup>

Ütközben a fehér kereszttel megjelölt házak mutatták, hogy azokban tifusz van. Reed egy fél mérföldön belül vagy száz ilyen házat számolt meg. Számára *„úgy tűnt, mintha ez a viruló, termékeny föld csak halált terem vagy csak a halál síremlékeit”*.<sup>9</sup> Végül, még egyszer láthatták a Száva folyó völgyét egy csúcsról. Majd a boszniai hegyek felé fordultak, ahol a folyó egy nagy kanyart tesz.

Obrenovácon (Obrenowatz) a postamester, Gaia Matich házához mentek. Reed kiemelte a szerb vendégszeretetet. Matich a falon lévő két képre mutatott. Az egyik a 77 éves apját ábrázolta. *„Amikor az osztrákok elfoglalták Szabácsot, őt Budapestre küldték, mint háborús hadifoglyot, és ott halt meg Magyarországon. [...] a nővéremet is elvitték, és augusztus óta nem hallottam felőle, azt sem tudom, él-e vagy meghalt.”*<sup>10</sup>

A leírásból azt emelem ki, hogy Reed megemlítette, hogy itt hallottak először az osztrákok által elkövetett atrocitásokról. *„Itt hallottunk először az osztrák atrocitásokról a nyugati frontvonalon. Először ezeket el sem hittük, azután később, Belgrádban, Szabácson, Loznicán, amikor ez újra meg újra megismétlődött. Azok mondták el, akik megmenekültek vagy azoknak a családjai, akik meghaltak, vagy börtönben raboskodtak, és meg is esküdtek az állításukra. Reed beszámolójából megtudjuk azt, hogy a hadifoglyok listáját az osztrákok elküldték a Szerb Vöröskeresztnek is. Az osztrákok a határvárosok elfoglalásával ugyanis összegyűjtötték a polgári lakosságot – nőket, időseket, gyerekeket – és Magyarországra szállították őket, mint hadifoglyokat. Több mint 700 főt vittek el Belgrádból, egyedül Szabácsból 1500 főt! [...] A Monarchia hivatalnokai azt mondták, hogy ezt azért tették, mert ez egy büntetőhadjárat volt a szerbek ellen és nem egy háború!”*<sup>11</sup>

Ez utóbbi kijelentéshez hozzá kell tenni, hogy a sarajevói merénylet után az Osztrák–Magyar Monarchiában valóban felerősödött a szerb-fóbia, amely szinte a hivatalos gyakorlat szintjére emelkedett. Pollmann Ferenc megállapítása szerint ez még a magyarországi szerbekre is kiterjedt. Mindez a gyakorlat mégis inkább a katonai parancsnokságokra volt jellemző.<sup>12</sup>

A vacsoránál azt tanácsolták az amerikaiaknak, hogy Szabács felé éjszaka kell menni, mert az út végig a folyóparton vezet, ahová az ellenség lövészárkainak hatótávolság elér. Búcsúzáskor az illusztrátor, Robinson zsebeit szárított és sózott marhahússal is tele töltöttek, majd választott testvérévé fogadta a házigazda Reedet és társait. A fényes holdfényben hagyták el a falut. A veszélyes szakaszon két lovas is elkísérte őket.

A következő úti cél a Száva mentén Szabács volt. Az út iszapon át is vezetett, ahol a folyóvíz elért az útra, ott a kerékagyig is elmerültek a kerekek. Csendben kellett maradniuk. Nem is hallatszott semmi zaj, csak a lovak patáinak dobogása. A Cer-hegységhez értek. Reed tudta, hogy Szabács egy gazdag és fontos város, Szerbia leggazdagabb részének metropolisza. Macsó vidékének központja, főleg a bor-, gyapjú- és selyemkereskedelme révén. Akkoriban mintegy 2500 házból állt, de sokat a háború lerombolt.<sup>13</sup> Majdnem mindbe betörték, és kifosztották őket, mérföldről mérföldre az utcákon kiégett házakkal találkoztak. Reed a megszállás körülményeit is bemutatja: *„A megszállók elvitték a vásznakat, a festményeket, a gyerekjátékokat, a bútorokat, és ami túl nehéz volt vagy túl nehéz volt elmozdítani, azt fejszével törték össze. A gyönyörű hálószobákba istállóztták be a lovaikat. A házikönyvtárakban az összes könyv mocskokban feküdt a padlón, gondosan letépvé a borítójával. Nemcsak néhány házzal volt így elbánva, hanem mindegyikkel. Szörnyű volt még látni is”*.<sup>14</sup>

Reed nemcsak a város megszállásakor okozott pusztításokat idézte fel, hanem az osztrák–magyar hadsereg által elkövetett túlkapásokat is. *„Az első megszállás idején sok ember Szabácson maradt, abban bízva, hogy biztonságban lesz. De a katonák, mint a vadállatok, a városban szabadon gyújtogattak, fosztogattak és a nőkkel erőszakoskodtak. Láttuk a kiégett Európa Hotelt, valamint a befekettített és megcsonkított templomot is, ahová 3000 férfit, nőt és gyereket zártak be együtt, négy napig, ételés víz nélkül. Azután két csoportra osztották őket, az egyiket Ausztriába küldték vissza, mint hadifoglyokat, a másik felét pedig a sereg elé állították, ahogyan az délre, a szerbek ellen vonult.”*<sup>15</sup> Beszéltek egy olyan idős asszonnyal, akit szuronnal arra kényszerítettek, hogy a sereg előtt innen gyalogoljon több mint 35 mérföldön át, Valjevóba. A szabácsi szerb prefektúrán számos részletet tudtak meg az elkövetett atrocitásokról. Előkerült *„az egyik fénykép, amely Lešnicában (Lechnitza) készült, száznál is több asszony és gyermek volt összekötve, a fejeik leütve egy külön rakásban heverték. Kravicában öregemberek, nők és gyerekek voltak megkínózva és pokoli erőszaknak kitéve, majd meggyilkolva. Jevremovácon (Yvremovatz) 50 embert gyűjtöttek*

össze egy pincében és élve felgyújtották”. Nem beszélve arról a tifuszbajrányról, amelyet az osztrák csapatok hoztak be az országba, és amely tombolt még Szabácson és az egész vidéken, mert itt nem voltak orvosok, sem kórházak.<sup>16</sup>

Reed kihangsúlyozta, hogy ezeket a tetteket a magyarok hajtották végre. Az amerikai tudósító beszámolója azonban nem tett semmiféle említést a szerbek hasonló akcióiról. „Hadd mondjam el, hogy mindenütt azt mondták, hogy ezeket a magyarok és nem az osztrák–németek követték el, akik a szerbek örökös ellenségei voltak, mind Horvátországban, mint ahogyan itt is. Az osztrákok rendesen viselkedtek, ők meglakoltak azért, amit elkövettek és nem is háborgatták a békés civileket. Ellenben a magyarok visszatértek a hunokhoz, a vad őseik nyomába. Amikor ők visszavonultak Szabácsból, 1914 decemberében, a Gachitch gyógyszerárának udvarán összegyűjtöttek 300, a csatában foglyul ejtett szerb katonát, lassan lelőtték mindegyiket, majd kitörték a nyakukat is.”<sup>17</sup> A tudósító még a nyugati fronton, Belgiumban sem látott ilyet, a hadifoglyok kivégzésére nem kapott kellő magyarázatot.<sup>18</sup> Reed megtudta, hogy a magyarok, mint „hidegvérű gonosztevők” („cold-blooded fiends”) azzal mentegettek magukat, hogy a városbelieket mind komitácsiknak tartották, a szerb szabadcsapatok népfelkelő katonáinak. „Azt tettették, hogy azt hiszik, hogy a szerb parasztruhája komitácsi egyenruha, és ennél fogva minden civil férfit és nőt, gyereket, akik csak ilyet viseltek, lemészároltak.” A prefektúra lépcsőjén pedig egy vak fiatalemberrel találkoztak, akinek a szemét magyar szurony szúrta ki. Erről pedig egy szomorú dalt énekelt: „Azért vagyok bús, mert elvesztettem a látványát a Napnak, a zöld mezőknek és a virágzó szilvafáknak.”<sup>19</sup>

A szabácsi mészárlásról csak öt évvel később, 1919-ben egy vizsgálóbizottság munkája során derült ki, hogy Lothar Hortstein gyalogsági tábornok parancsára történt. A tábornok eszerint 150 szerb hadifoglyot lövetett le.<sup>20</sup> Ennek az ügynek volt a legnagyobb a sajtónyilvánossága. Pollmann Ferenc Archibald Rudolph Reiss újságíró említette a *Gazette de Lausanne* kapcsán, de angol nyelvterületen – a *The Times* levelező tudósítója mellett – és Amerikában Reednek is nagy hatása lehetett.

John Reed és társai további útját az *Egy kivégzett nemzet (A Nation Exterminated)* című fejezetben tárgyalja. Másnap Szabácsból már vonatra szálltak. Macsó leg gazdagabb részein utaztak át dél felé, a Drina folyó völgyében. Négy tehervagonban a menekültek is a szerelvényen voltak, főleg nők és gyerekek. Ők immár az otthonukba térhettek vissza, ahonnan hat hónappal ezelőtt menekültek el, „az osztrák veszedelem” idején. A tavaszi gyümölcsösök virágoztak az út mentén. Reed számára mégis „Az egész ország fel volt égetve, ki volt fosztva és lakosai meggyilkolva. Egy ökröt ahol az utcán kinőtt a fű és már egyetlen ember sem élt ott”.<sup>21</sup>

Így látták az egykor háromezres lélekszámú Prnjavort, amely egy felégetett és tönkretett településsé vált. A vasútállomáson találkoztak a szerb parlament egyik képviselőjével, Szamurovics úrral, akinek apját és anyját a „svábok” lőtték le

a komitácsik miatt. Egy rövid séta során a városban megtapasztalták a pusztításokat is. Elmentek egy helyre, ahol egykor egy ház állott, most pedig egy rakás fekete hamu és elégett gerendák. Ide gyűjtötték össze a magyarok a városi polgárokat, de mindet nem tudták bezsúfolni a házba, így a többieket összekötözték, és amikor meggyújtották a házat, azokra kezdtek lőni, akik megpróbáltak menekülni. Az elmondott történetben maga Reed is kételkedni kezdett, annyira borzasztónak tűnt számára, de szó szerint igaznak bizonyult, ugyanis a svájci orvosok megvizsgálták a helyszínt, és fényképeket készítettek a holttestekről, mielőtt eltemették azokat. Mind idős ember, asszony és gyerek volt. A bomló holttestek és a szenny bűze érződött a levegőben, majdnem minden házban tifusz ütötte fel a fejét.<sup>22</sup> Szamurovics elmondása szerint is a magyarok tették ezeket a szörnyű dolgokat. A harmadik Potiorek-offenzíva kudarcát éppen ezért örömmel említette meg. „Örülünk, hogy megfizettünk az osztrákoknak mindezekért, amikor visszavertük őket decemberben!” Majd Reed hozzátette, hogy „A rendkívüli elkeseredettség hiányával találkoztunk egész Szerbia-szerte. Úgy tűnt, hogy az emberek csak arra gondoltak, hogy a pompás osztrák vereséggel megbosszulták a pokoli szörnyűségeket, testvéreik meggyilkolását, a tifusz behozatalát”.<sup>23</sup>

A vonaton nyugat felől még feltűntek a boszniai hegyek és a Drina folyó mentén a következő állomásuk Loznica (Losnitza) volt, ahol ismét az osztrák ágyúk hatótávolságába kerültek. Tudjuk, hogy 1914. szeptember 16-án a szerbek itt állították meg a II. Potiorek-offenzíva egyik támadását. Reed látta, hogy az egykori iskolát a tifusz miatt kórházzá alakították át. A település főterén egy kávézóba is betértek. Több italboltból fény szűrődött ki és a hegedű hangja. Bementek az egyikbe, amelynek egy vékony, sárga hajú nő volt a tulajdonosa. Reed megörököltette ezt az epizódot. A nő ugyanis „Elkapta a tekintetiinket, és felemelte hangját egy éles sikítással: 'Mit álltok ott az utcán? Miért nem jöttök be ide és ültök le az asztalomhoz? Van mindenféle jó borom, söröm és konyakom.' Békésen engedünk neki. 'Mi amerikaiak vagyunk – mondtam én, ahogyan csak tudtam –, és nem beszéljük a ti nyelveteket'. 'Az nem ok arra, hogy ne is igyatok! – kiáltott érces hangon, és hátba ütött. – Mit bánom én, hogy milyen nyelven lesztok ti részegek!'”<sup>24</sup> Itt a kocsmában még két cigányzenészt hallottak hegedűn és kornetten játszani, majd egy öreg paraszt rákezdet énekelni egy hosszú balladát Belgrád lövetéséről.<sup>25</sup>

A következő napon, még hajnal előtt már elhagyták Loznicát, és a Gučevo hegy felé indultak el. Ez már a következő fejezet témája, amelynek címe mintha Dante pokolbéli művének egyik énekét idézné fel: *Gučevo és a Tetemek Völgye* (*Goutchevo and the Valley of Corpses*). Reed jól tudta, hogy a 779 méter magas Gučevo csúcsát az osztrákok foglalták el a második Potiorek-offenzíva során kemény, tizenöt napig tartó harcban. Ahogyan ő nevezte, ez volt a „*csata a felhők felett*” („*Battle Above the Clouds*”). Itt egy fiatal szerb kapitány kalauzolta őket, aki egykor maga is komitácsi volt. Büszkén elmondta, hogy őket a berlini, a bécsi és különösen

az olasz egyetemekre küldték, hogy ott tanulják meg egy forradalom szervezését. A tudósító és csapata számára most a durva országutak után a hegyi ösvények következtek. Gyalogosan mászták meg a csúcsoakat, először az Eminove Vode csúcsán voltak, majd a magas Gučevo hegyi ösvényein haladtak felfelé. A kapitány megmutatta a tavalyi harcok helyeit. Azt tudjuk, hogy főleg szeptember 13-án, illetve szeptember 23. és 26. között voltak a leghevesebb küzdelmek. Mivel itt a lovakat nem már lehetett használni, emberi erővel kellett a csúcsra felvontatni az ágyúkat. Reed és társai felmásztak a hegytetőre is, amely egykor fával borított volt, most csak leszaggatott fatörzsek és tuskók voltak rajta. A csupasz csúcs egyik oldalán a szerb, a másikon az osztrák lövészárkokat látták, amelyek hatalmas gödörben egyesültek, ott, ahol az osztrákok aláaknázták a szerbekét, és berobbantották. Reed közelebről megnézte, és szörnyű látvány fogadta: a kilátszó egyenruhadarabok, koponyák, hajcsomók, amelyeken még húsfoszlányok is lógtak. Fehér csontokat látott, rothadó kézzel a végükön, emellett szörnyű szag borította be a tájat. A ropogó csontokon át gyalogoltak, a tetemeiket csak vékony földréteg fedte, sok még most sem volt eltemetve. Körülbelül tízezer ember. A csúcsról lehetett átlátni az ezüstös Drinán túl a boszniai hegyekre.<sup>26</sup>

Délután a Gučevóról leereszkedve, Valjevo felé vették az irányt, amely az ország szíve, és ahová az osztrák sereg bevonult. A kis falu, Krupanj (Krupaign) volt az első állomásuk, ahol a falu vezetősége megvendégelte őket. Az utcán este kólót táncoltak az emberek, ahogy minden vasárnap ezt teszik erre felé. Kólót táncolnak a parasztok az esküvőn, a keresztelőn, és minden politikai pártnak is külön kólója volt a választásokra!<sup>27</sup>

Krupanjból útjuk végállomására, a nyolcvan kilométerre lévő Valjevóba tartottak. Azt még mindig látták, hogy „Innentől egészen Valjevóig az egész ország el van pusztítva”.<sup>28</sup> Egy ókrös szekéren utaztak Valjevó felé, olyan lassan, hogy már nem bírtak egyenesen ülni. A magyar olvasónak a Petőfi-versből ismert élmények köszönnek vissza Reed beszámolójában: „A szekér nemcsak rázós volt, hanem olyan volt, hogy rajta minden eseménytelenség százszorosára lett felnagyítva és mindenfelől jól ki lett tárgyalva. Az utunk messze a legrosszabb volt egész Szerbiában. Most pedig – a két nagy hadsereg kétszeri téli áthaladása után – járhatatlannak bizonyult. Az út nagyobb része csúszkálással-zötykölődéssel telt el, a feneketlen sárban lévő tömérdék kódarabokon”. „A hajtó pedig szánalmasan rosszul öltözött katona volt, tele bolhával, amelyek hamarosan Robinsonon és rajtam lakomáztak.”<sup>29</sup>

Az úton végig az előző decemberi osztrák visszavonulás maradványait láthatták: „az út mindkét oldalán, széjjelhagyva voltak százával a szállító szekerek, ágyútaligák, törött fegyverek, a halmokban a rozsdás puskák és el nem használt töltények, egyenruhák, sapkák, szőrös hátizsákok és bőr töltényövek. Az út végigfutott egy kanyon peremén, amelyen keresztül egy folyó zuhant alá a völgybe. Émelyítő szag érkezett onnan”.<sup>30</sup> A folyó tele volt ugyanis a halottak és döglött lovak tetemeivel. Ezt a dantei túlvilági

képet még lehetett fokozni. „Itt a folyó kiszélesedett, és mennydörgésszerűen beleömlött egy hatalmas gáton át. Lepillantva, láthattuk, ahogyan a tiszta víz átfut az átitatott ruhák kupacán, a felpuffadt szürke tetemenek, magából a vízesésből pedig egy csont meredt ki, rajta húscsapatokkal és ruhadarabokkal, lengve az áramlásban.”<sup>31</sup>

Valjevóba megérkezve azt tapasztalhatták, hogy a tifusszal legjobban fertőzött város Szerbiában. Reed itt mindenhol az utcákon kórházakat látott. Az egyik kórház állapota – a vezetője szerint – felvennie a versenyt még az amerikai kórházzal is Belgrádban. A városban meg tudták állítani a járványt. Ez legnagyobbbrészt annak volt köszönhető, hogy mindent fertőtlenítettek. Minden utcában, udvaron a szennyet halomba rakva, mésszel fröcskölték be. A két amerikai és kísérete még két napig időzött a városban, azután a vasútállomásra mentek, a Niš felé induló vonatra, Oroszország felé.<sup>32</sup>

Az amerikai haditudósító, amikor elhagyta az országot, nem tudhatta, hogy élete Oroszországban hamarosan óriási fordulatot fog venni, és azt sem, hogy hamarosan megindul az Osztrák–Magyar Monarchia és Németország egyesített, új offenzívája Szerbia ellen August von Mackensen vezetésével, amelynek első sikere Belgrád elfoglalása lesz október 9-én.<sup>33</sup>

Összegezve, megállapíthatjuk, hogy Reed tudósításában a legmarkánsabban a magyar hadseregek által 1914-ben elkövetett szerbiai atrocitásokat emelte ki, amelyekről azonban a nemzetközi közvélemény máshonnan is értesülhetett. Rudolph Reiss például 1915-ben, Párizsban jelentette meg az *Ausztria–Magyarország hogyan háborúzott Szerbiában* (*How Austria–Hungary waged war in Serbia*) című anyagát. Eközben az antantállamok hadseregei által elkövetett hasonló háborús és nemzetközi jogsértések kevésbé lettek nyilvánosak.<sup>34</sup> Mindezek pedig a háború befejezésekor, a trianoni tárgyalások előtt álló Magyarország nemzetközi megítélésén egyáltalán nem segítettek.

## JEGYZETEK

<sup>1</sup> Szabó Pál: *Belgrád 1915. évi osztrák–magyar, német ostroma és elfoglalása*. In: Vajdasági Magyar Helytörténeti Egyesület, Évkönyv 5. Topolya, 2015. (A továbbiakban Szabó, 2015.) 5–16.; Uő: „Mert szép vagy Belgrád, de szépséged most bánatos.” Szegedi újsághírek Belgrád 1914-es birtokbavételéről és 1915. évi sikeres ostromáról. In.: Vajdasági Magyar Helytörténeti Egyesület, Évkönyv 6. Topolya, 2016. 69–82.

<sup>2</sup> Szabó Pál: *Egy amerikai... Belgrádban*. Délvidéki Szemle III. évf. (2016) 1. sz. (A továbbiakban: Szabó, 2016.) 46.

<sup>3</sup> Reed, John: *The war in Eastern Europe*. New York, 1916. (A továbbiakban: Reed, 1916.)

<sup>4</sup> *The collected works of John Reed*. New York, 1995. 349. Itt köszönöm meg Szilvia Szekely és Andrew Szekely (USA) baráti segítségét a kötet megszerzésében.

<sup>5</sup> „Except for the soldiers, the country was destitute of men.” (Reed, 1916. 349.)

<sup>6</sup> „Sometimes we bumped down the wide street of a silent country village where old men dragged themselves to their doors to see us pass, and children romped with wolfish sheep-dogs in the dust, and groups of women came home from the fields with mattocks on their shoulders.” (Reed, 1916. 350.)



- <sup>7</sup> „A soldier with a rifle and a bayonet came through this door. 'I want money', he said; 'all you have-quick!' But I answered that I had no money. 'You must have money. Are you not an innkeeper?' Still I had none; then he thrust at me his bayonet-here. You see?' He tremblingly lifted his shirt and showed a long gash, yet unhealed.” (Reed, 1916. 350.)
- <sup>8</sup> Gorcsa Oszkár: A „Potiorek-offenzívák”. In: Délvidéki Szemle II. évf. (2015) 1. sz. 37–39.
- <sup>9</sup> „It seemed as if this buoyant, fertile land held nothing but death or the memorials of death.” (Reed, 1916. 351.)
- <sup>10</sup> „When the Austrian took Shabatz they sent him to Buda-Pesth as a prisoner of war, and he is dead there in Hungary... my sister, they took her also – and since August I have heard nothing. I know not whether she is living or dead.” (Reed, 1916. 352.)
- <sup>11</sup> „Here we first began to hear of Austrian atrocities along the western frontier. We could not believe them at first but later, at Belgrade, at Shabatz, at Losnitza, they were repeated again and again, by those who escaped, by the families of those who were dead or in prison, by sworn statements and the Austrian official lists of prisoners sent to the Serbian Red Cross. At the taking of the border towns the Austrians herded the civil population together – women, old men, and children – and drove them into Austria-Hungary as prisoners of war. More than seven hundred were so taken from Belgrade, and fifteen hundred from Shabatz alone... The Austrian officers said they did this because it was a punitive expedition against the Serb, and not a war!” (Reed, 1916. 352.)
- <sup>12</sup> Pollmann Ferenc: Az osztrák–magyar haderő által a szerbek ellen elkövetett atrocitások az első világháború elején. Sabác, 1914. augusztus 17. Hadtörténelmi Közlemények 122. évf. (2009) 3. sz. (A továbbiakban: Pollmann, 2009.) 715.
- <sup>13</sup> Reed, 1916. 354.
- <sup>14</sup> „The invaders had taken linen, pictures, childre's playthings, furniture – and what was too heavy or cumbersome to move they had wrecked with axes. They had stabled their horses in the bedrooms of fine houses. In private libraries all the books lay scattered in filth on the floor, carefully ripped from their covers. Not simply a few houses had been so treated – every house. It was a terrible thing to see.” (Reed, 1916. 354., 356.)
- <sup>15</sup> „At the time of the first invasion many people remained in Shabatz, trusting that they would be safe. But the soldiers were loosed like wild beasts in the city, burning, pillaging, raping. We saw the gutted Hôtel d'Europe, and the blackened and mutilated church where three thousand men, women, and children were penned up together without food or water for four days, and they divided into two groups – one sent back to Austria as prisoners of war, the other driven ahead of the army as it marched south against the Serbians...” (Reed, 1916. 356.)
- <sup>16</sup> „one picture taken at the village of Lechnitza, showing more than a hundred women and children chained together, their heads struck off and lying in a separate heap. At Kravitz old men, women, and children were tortured and fiendishly outraged, then butchered. At Yvremovatz fifty people were herded into a cellar and burned alive.” (Reed, 1916. 356.)
- <sup>17</sup> „let me say that everywhere we were told it was the Hungarians, and not the Austrian Germans, who had committed these atrocities – the Hungarians, who have always been enemies of the Serbs, in Croatia as well as here. The Austrians themselves seem to have behaved fairly well, they paid for what they took and did not bother peaceable civilians. But the Hungarians reverted to their savage ancestors, the Huns. When they retreated from Shabatz, in December, they gathered together in the courtyard of Gachitch's pharmacy three hundred Serbian soldiers taken prisoners in battle, shot them slowly and then broke their necks.” (Reed, 1916. 356., 358.)
- <sup>18</sup> Reed, 1916. 358.
- <sup>19</sup> „they pretended to believe that the Serbian peasant costume was comitaji uniform – and since every civilian, man woman, and child, wore it, they butchered them all... 'I am sad, for I have lost the sight of the sun and the green fields and blossoming plum-trees.” (Reed, 1916. 358.)
- <sup>20</sup> Pollmann, 2009. 717.
- <sup>21</sup> „All this country had been burned, looted, and its people murdered. Not an ox was seen, and for miles not a man. We passed through little towns where grass grew in the street and not a single human being lived.” (Reed, 1916. 359.)
- <sup>22</sup> Reed, 1916. 360.
- <sup>23</sup> „We are happy that we paid the Austrians for all this by beating them so badly in December. This extraordinary lack of bitterness we found everywhere in Serbia; the people seemed to think that the smashing Austrian defeat

*revenged them for all those black enormities, for the murder of their brothers, for the bringing of the typhus.*" (Reed, 196. 361.)

<sup>24</sup> „...the proprietress, a scrawny woman with yellow hair, caught sight of us, and raised a shrill yell: 'Why do you stand there int he street? Why do you not come here and sit at my tables? I have all sort good winr, beer, and koniak!' We meekly obeyed. 'We are Americans' I explained as best I could 'and we do not know your language.' 'That's no reason why you can't drink!' she cried brazenly, and slapped me ont he back. 'I don't care what language you drink in!' (Reed, 196. 362.)

<sup>25</sup> Reed, 1916. 362.; a ballada szövegét lásd: Szabó, 2016. 53–54.

<sup>26</sup> Reed, 1916. 367–368.

<sup>27</sup> Reed, 1916. 370.

<sup>28</sup> „between here and Valievo was all devastated country.” (Reed, 1916. 370.)

<sup>29</sup> „The wagon was not only springless, but built so that every unevenness was magnified one hundred times and communicated to every part. And our route lay over the worst road in Serbia, now rendered impassable by the double of two great armies int he winter. The greater part of the trip consisted of a jolting crawl over huge boulders lying in bottomless mud... driver... he was a miserably dressed soldier, dirty and covered with fleas – who soon were holding a banquet on Robinson and me.” (Reed, 1916. 370–371.)

<sup>30</sup> „...both side of the way – hundreds of transport wagons, cannon limbers, broken guns, heaps of rusty rifles and of unshot cartridges, uniforms, caps, hairy knapsacks, and leather ammunition-belts. The road ran along the edge of a canyon through which a river fell down the valley. A sickening stench rose from it.” (Reed, 1916. 372–373.)

<sup>31</sup> „Here the river widened out and poured thunderously over an immense dam; and looking down, we could see the clear water running above a mass of sodden cloth and bodies bloated gray – from the falls themselves a bone stuck straight out, with strings of flesh and pieces of clothig waving in the current.” (Reed, 1916. 374.)

<sup>32</sup> Reed, 1916. 375.

<sup>33</sup> Szabó, 2015. 16.

<sup>34</sup> Pollmann, 2009. 720.